

## АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

УДК 1 (091)

Д. Ю. СНІТЬКО<sup>1\*</sup><sup>1\*</sup> Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені акад. В. Лазаряна (м. Дніпропетровськ)

## МУЖНІСТЬ І СТРАХ В КОНТЕКСТІ ОПОЗИЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА БЕЗДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ: ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ АСПЕКТ

**Мета.** Автор ставить мету проаналізувати страх і мужність в контексті опозиції діяльності і бездіяльності, що дозволить наблизитись до розуміння сутності, чинників та екзистенційного смислу як людської дії, так і бездіяльності людини. Досягнення мети передбачає виконання таких завдань: аналіз сутності філософського розуміння феноменів страху та мужності; дослідження зв'язку страху і мужності із активними та пасивними формами людського існування; розкриття екзистенційної діалектики діяльності й бездіяльності людини через опозицію мужності й страху. **Методологія.** Застосування феноменологічного підходу та інших методів екзистенційної філософії дозволяє виявити неабияку важливість феноменів мужності і страху для людського існування. Особливе значення для осмислення опозиції мужності й страху в зв'язку із діяльністю і бездіяльністю людини мали роботи М. Гайдегера, який саме в контексті діалектики пасивності та активності людини вказував на два відповідні способи буття людини – «власний» і «невласний». Крім того, автор використовує герменевтичний метод, що дозволяє реконструювати рефлексію страху й мужності в історії філософії. **Наукова новизна.** Вперше здійснено ґрунтовний аналіз опозиції мужності й страху на предметі історії філософії, особливо в зв'язку із проблемою людської дії, витлумаченої в екзистенційному смислі як вчинок, що спрямований на своє власне буття в світі. Завдяки цьому було доведено фундаментальний екзистенційний характер опозиції мужності й страху та її сутнісний зв'язок із активними і пасивними формами людського існування. **Висновки.** В результаті дослідження було виявлено тісний зв'язок страху та пасивних форм людського буття. Якщо для мислителів античної епохи було характерним акцентування на мужності і тлумачення страху як пов'язаного із людським розумінням та свідомим рішенням, то неklasична філософія ХІХ століття та екзистенціалізм звернули увагу на онтологічний та екзистенційний характер страху, а отже, на його фундаментальне значення. Загалом, слід зауважити, що обидва аспекти страху (зв'язок із людським розумом та вкоріненість в самій людській екзистенції) не заперечують один одне, а лише презентують відмінні виміри людського буття – свободу та закинутість. Показано, що опозиція страху та мужності має онтологічний та екзистенційний аспекти й має сутнісно діалектичний характер, тісно пов'язана із співвідношенням людської діяльності і бездіяльності.

**Ключові слова:** страх, тривога, мужність, діяльність, бездіяльність, екзистенція, людина.

**Актуальність**

Проблема людської бездіяльності постає однією з найважливіших тем сьогодення, оскільки такі явища як пасивність, споживацтво, індиферентність, інертність, лінь та апатія набувають масового характеру в сучасному суспільстві. Поширення згаданих явищ становить небезпеку як для суспільства в цілому, так і для окремої особистості, оскільки несе в собі значні деструктивні наслідки.

Зазначена проблема лишається актуальною, оскільки остаточно не визначено причини і чинники людської бездіяльності як способу існування, особливо її екзистенційних передумов, що саме потребують окремої уваги. Очевидно, що згадані чинники і передумови пов'язані із феноменом страху, оскільки страх, як відомо, здатний паралізувати здатність людини до діяння. Разом із тим, здатність людини

до дії часто ототожнюється із рішучістю та мужністю. Отже, для прояснення опозиції діяльності та бездіяльності людини доцільно проаналізувати дану опозицію саме в контексті взаємозв'язку мужності і страху.

*Огляд літератури.* Осмисленню таких феноменів як страх і мужність було приділено багато уваги в історії філософії (Платон, Аристотель, Фома Аквінський, Б. Паскаль, Б. Спіноза, С. К'еркегор, М. Гайдеггер, Ж.-П. Сартр, З. Фрейд, О. фон Больнов, Е. Фром та інші). Очевидно, що страх і мужність знаходяться в діалектичній опозиції і їх варто розглядати саме в такому ракурсі, на чому особливо зауважували М. Бердяєв та П. Тілліх (хоча, зокрема, представники екзистенціалізму акцентували на феномені страху). Окрім того, згадані феномени поставали предметом дослідження і у вітчизняних дослідників (Б. Е. Биховський,

## АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

А. А. Гусейнов, С. А. Мазаєв, В. В. Мельник та ін.).

Згадані вище автори хоча й приділяли значну увагу екзистенційним аспектам страху та мужності, проте, як правило, залишали поза увагою таку проблему: як пов'язані феномени мужності і страху з діяльністю і бездіяльністю людини? **Метою** статті є аналіз страху та мужності в контексті опозиції діяльності і бездіяльності, що дозволить наблизитись до розуміння сутності, чинників та екзистенційного смислу як людської дії, так і бездіяльності людини. Відповідно до цього, постають такі **завдання**: 1) проаналізувати сутність філософського розуміння феноменів страху та мужності; 2) дослідити зв'язок страху і мужності із активними і пасивними формами людського існування; 3) розкрити екзистенційну діалектику діяльності й бездіяльності людини через опозицію мужності й страху.

### Методологія

Застосування феноменологічного підходу та інших методів екзистенційної філософії дозволяють виявити неабияку важливість феноменів мужності і страху для людського існування. Особливе значення для осмислення опозиції мужності й страху в зв'язку із діяльністю і бездіяльністю людини мають роботи М. Гайдеггера, який саме в контексті діалектики пасивності і активності людини вказував на два відповідні способи буття людини – «власний» і «невласний». Крім того, автор використовує герменевтичний метод, що дозволяє реконструювати рефлексію страху і мужності в історії філософії.

### Виклад основного матеріалу

В історії філософії питання про зміст мужності та її зв'язок зі страхом ставилось ще за часів Античності. Так, Сократ, намагаючись визначити мужність, хоча і не зміг цього зробити, довів, що мужність тісно пов'язана із доброчесністю і мудрістю, залежить від знання того, що є добрим, а що є злим, тобто, від істини [9, с. 247]. Водночас, мужність тісно пов'язувалась із людською діяльністю, адже доброчесність в античних мислителів передбачала її зв'язок з істиною та вираження в дії, а не бездіяльність. Відтак, питання про сутність мужності мало тісний зв'язок із питанням про буття і людину, як його складову частину.

Остання теза чітко простежується в поло-

женнях сократичних шкіл кініків та стоїків, адже обидві згадані школи акцентували як на мудрості, так і на зв'язку людини з буттям. Заклик кініків до природного життя, що мав у собі потужний антисоціальний момент, як і стоїчний заклик до безстрашності перед фатумом, вимагали від людини саме мужності. Остання вважалась досяжною лише через осягнення буття, такою, що проявляється в здатності керувати собою на основі розуму та знання про істину всупереч як суспільним стереотипам, так і примхам та негараздам людської долі.

Аристотель теж розглядав мужність у зв'язку з мудрістю і знанням, проте, головним чином мужність визначалась саме через її співвіднесення зі страхом, як середина між страхом та безрозсудною відвагою. Мужнім у дійсному смислі у Аристотеля постає той, хто не боїться діяти, хто без остраху здатен зустріти смерть і все, що загрожує смертю. Мужність полягає у здатності всупереч перепонам і загрозам стверджувати істину, в тому числі і своє власне призначення, власну внутрішню мету, тобто діяти відповідно до власної сутності. Адже, Аристотель прямо говорив, що людина завжди відповідає за спосіб свого буття і власні дії, сама вирішує, ким їй бути і що із себе зробити, що саме ствердити власним існуванням через дію завдяки мужності. Остання, отже, пов'язана з розумом, оскільки залежить саме від здатності розрізняти істину і виносити вірне судження, що є передумовою діяльної доброчесності [1, с. 108–110].

Пізніше Сенека, окрім вже згаданих акцентів, зауважив на темпоральному аспекті мужності, аналізуючи страх та надію. Мислитель оцінював і страх, і надію в якості небажаних пристрастей, оскільки, на його думку, вони пов'язані з можливістю бажаного кінцевого результату в майбутньому: страх містить надію на уникнення неприємного, а надія містить острах втрати бажаного. Відповідно, обидві пристрасті заважають людині незворушно спостерігати буття і діяти необхідним чином на основі мудрості. Саме тому, вважав Сенека, позбувшись надії, людина позбудеться і страху, і, таким чином, з'явиться мужність як зосередження на дійсному (а не на минулому чи майбутньому) і дія в теперішньому [10, с. 16]. Відповідно, подолати стан бездіяльності людина здатна лише подолавши страх перед майбутнім і його можливостями, через стоїчні незворушність і мужність.

## АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

Очевидно, що увага до темпоральних аспектів опозиції страху і мужності актуалізувала екзистенційні виміри даної опозиції, що знайшло свій розвиток в рамках християнської філософії. Блаженний Августин в своїй «Сповіді» особливо наголошував на таких феноменах як віра та надія і їх значенні для людини. Більш детальний розгляд мужності й страху в контексті людської діяльності продовжив Фома Аквінський із притаманним схоластиці детальним аналізом згаданих феноменів.

На противагу попередникам, Фома протиставив надії не страх, а *відчай*, адже саме надія та відчай – дві протилежні пристрасті і протистоять вони в якості пари *прагнення – уникнення*. Християнський мислитель вважав причиною страху любов, стверджуючи слідом за Августином, що страх пов'язаний із можливістю втратити об'єкт нашої любові, тобто пов'язаний саме із прагненням. Відтак, надія за своєю природою сприяє дії, оскільки вказує на можливість досягнення блага та дарує задоволення від усвідомлення цієї можливості, тоді як відчай завжди супроводжується неприємними відчуттями та очікуваннями і веде до бездіяльності [13, с. 478, 485].

Страх у Фоми Аквінського прямо визнається стримуючою причиною в плані людської діяльності, породжуючи такі форми бездіяльності як *нерішучість* (наприклад, страх перед великим обсягом роботи, труднощами) або *сором'язливість* (страх перед осудом з боку інших людей) [13, с. 492–493, 508–511]. З одного боку, страх залежить від зовнішніх об'єктів, які несуть в собі загрозу, проте, з іншого – від уявлення людини про ці об'єкти, оскільки страх пов'язаний з людською свідомістю. Таким чином, страх як чинник людської бездіяльності має подвійну природу (і суб'єктивну, і об'єктивну), а це свідчить про те, що насправді страх виявляється феноменом, вкоріненим у самій людській екзистенції, витлумаченій як *буття-в-світі*, як єдність людської присутності та світу. Пізніше саме ця теза буде розроблена в екзистенційній філософії.

Подвійний характер страху проявляється, за Фомою, також і в тому, що страх може заважати здійсненню діяння в залежності від його сили. При незначній силі страх спонукає до мислення, обдумування та зваженості діяння; при зростанні страху останній перетворюється на стримуючий чинник і веде до бездіяльності та пасивності. Іншими словами, мислитель акцен-

тував на важливому для подальшої екзистенційної філософії положенні про фундаментальний для людської екзистенції статус страху, який виявляється як передумовою дійсного людського ставлення до буття на основі мислення, так і відчуженого від буття існування (того, що М. Гайдеггер назвав «власним» та «невласним» способами існування).

Протилежністю страху і відчаю щодо зусиль та труднощів постає саме мужність (безстрашність) і ґрунтована на ній надія на подолання труднощів (тобто, рішучість) [13, с. 521]. Так, Ф. Аквінський стверджував, що для здійснення добрих справ страх не є завадою, адже саме наявність мети й свідоме *рішення* людини переборюють стримуючий вплив страху, долаючи стан бездіяльності.

В новочасній філософії мислителі продовжували пов'язувати мужність з істиною та знанням. Б. Спіноза, вдаючись до аналізу головних людських пристрастей в контексті опозиції активності й пасивності, особливо акцентував саме мужність і страх. Людську активність Спіноза пов'язував із наполегливою *твердістю духу* (Fortitudo), що своїм джерелом має повеління розуму. Меланхолія, пасивність і самоприниження, навпаки, зменшують здатність людини діяти і їх мислитель пов'язував із незнанням людиною самої себе та буття, з неадекватною оцінкою власних сил та здібностей, а також з *безсиллям духу*, тобто з нерішучістю і страхом [11, с. 277, 348].

Цікаво, що нідерландський мислитель (власне як до нього Ф. Аквінський та Р. Декарт) акцентував на притаманному людині сумніві, що постає в якості екзистенційної риси людини, адже людське існування відзначене саме непевністю і тимчасовістю. Так, надія і страх тлумачились Спінозою як пристрасті, що виникають через ідею речі або результату, буття яких не визначене. Отже, і страх, і надія характеризуються певним моментом сумніву, непевненості, з тією лише різницею, що страх споріднений із неприємними очікуваннями і стримує діяння (призводить до бездіяльності), тоді як надія пов'язана із приємними очікуваннями і сприяє діянню.

В німецькій класичній філософії питання про мужність особливо пов'язувалося з діяльністю людини в контексті її самотворчості та свободи. Зокрема, І. Кант акцентував на зв'язку розуму, мужності і свободи, згадуючи про прагнення людини до самовизначення. Так, у кон-

## АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

тексті питання про сутність Просвітництва, І. Кант зазначав, що останнє є виходом людини зі стану «неповноліття», визначальною рисою якого мислитель називав нестачу рішучості та мужності для того, щоб керуватися власним розумом. «Неповноліття» людина уникає самовизначення і вільної діяльності, уникає свободи, яка передбачає відповідальність, а тому перебуває в стані бездіяльності, добровільно віддаючись під владу іншого, який, ніби, і має за все відповідати [4, с. 27]. Причиною такого самовідчуження, за Кантом, постає страх людини вільно діяти; відповідно, мужність постає саме як рішучість діяти, долати труднощі й страждання, брати відповідальність за власну діяльність на себе.

Проте, навіть І. Кант, подібно до попередньої традиції, розглядав страх і мужність в якості пристрастей, застосовуючи в своїй антропології теорію психологічних темпераментів і, при цьому, оцінюючи страх однозначно негативно. Значні зміни в осмисленні феномену страху та його статусу відбулися лише в ХІХ столітті. Вже Г. Гегель (хоча він і не приділяв значної уваги екзистенційним аспектам людського існування в межах своєї філософської системи, що й стало предметом подальшої критики) підмітив фундаментальне значення страху для людини. Останній момент Гегель показував через відношення господаря і раба, де перший втілював відчужений стосунок до дійсності, а другий – прямий стосунок (Гегель вживав, відповідно, терміни «несамостійність» і «самостійність» [3, с. 102]).

Хоча перший з названих стосунків представляє саме господаря в якості, ніби, самостійного діяча, а раба – як несамостійного, Г. Гегель наполягав, що ставлення господаря до дійсності насправді виявляється не самостійним, а відчуженим, оскільки той не ставиться до світу через страх, а втілює лише владу і мужність, тому змушений ставитись до світу опосередковано – через працю раба. Останній же, переживши ситуацію тотального страху перед небуттям і стражданням, опинившись в ситуації раба, втілює безпосереднє, істинне відношення до буття як такого, що жахає.

Надалі, завдяки роботам С. К'єркегора страх було ґрунтовно переосмислено в подальшій екзистенційній філософії. Саме датський філософ зробив страх одним із основних предметів своїх досліджень, довівши його екзистенційну та онтологічну природу. К'єркегор зазначав, що

в стані, коли людина не усвідомлює ніяких загроз, ніби, панує спокій. Проте, насправді, кожна людина відчуває страх перед тим, що їй невідоме і так, несвідомо жахаючись, постає перед ніщо. Оскільки людина постійно перебуває в такій ситуації, де присутність поруч із ніщо виявляється онтологічною характеристикою екзистенції, вона не здатна позбутись страху. Людина переживає страх перед ніщо як своєю екзистенційною можливістю, яка розуміється не побутово, а як абсолютно широке поле всього, що може статися із людиною. Людину жахає подібна радикальна свобода, оскільки надає їй можливості, що її жахають, ставлячи перед невизначеністю, непевністю, невідомим, тобто, ніщо, тому *«страх – это головокружение свободы...»* [7, с. 160]. В даному випадку знову можна зауважити на темпоральному аспекті страху, оскільки можливість постає як така саме через історичність людської екзистенції.

В ситуації страху людина легко вдається до відчуження від буття (що її жахає) та самовідчуження, результатом чого стають пасивність і апатія, що передаються К'єркегором через поняття *«відчай»*. В своїй праці *«Хвороба до смерті»* С. К'єркегор зазначав, що саме відчай постає в якості характерної риси людського існування і розуміється як втеча людини від буття, тобто від вічності, від Бога і, зрештою, від себе, адже *«отчаиваясь в чем-то, в глубине души отчаиваешься в себе, и теперь уже человек стремится избавиться от Я»* [6, с. 260]. Датський мислитель визначав три основні типи відчаю: 1) тип відчаю, коли людина не усвідомлює власного *Я* (несправжній відчай, що, втім, дуже поширений); 2) дійсний відчай, коли людське *Я* прагне втекти від себе, забути себе; 3) відчай, коли *Я* прагне себе ствердити – *«відчай у відчай»*.

Про останній тип скажемо трохи згодом, зараз же важливо вказати на зв'язок страху і відчаю з бездіяльністю людини. По-перше, бездіяльність проявляється власне вже у відчаї та відчуженні, якщо людина зупиняється на цих способах ставлення до ніщо. Власне, перші дві форми відчаю представляють саме таке ставлення. По-друге, за умов панування страху, відчаю та самовідчуження людиною оволодівають безсилля, скутість, сонливість (а сон – відсутність духу, за К'єркегором) – тобто, бездіяльність [7, с. 161, 171]. По-третє, філософ акцентував на абсолютній відповідальності людини за власні відчай та бездіяльність, оскільки навіть гріх, на

## АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

його думку, неможливий без доброї на те волі особистості, а тому, страх і відчай виявляються свободою, проте свободою скутою, неповною, пасивною.

С. К'єркегору вдалося продемонструвати парадоксальний характер страху й відчаю, адже, той тип відчаю, коли людина прагне ствердити себе – це відчай у відчаї, що відкриває для людини справжню свободу і можливість справжньої дії: *«когда индивид, таким образом, через страх оказывается воспитан к вере, страх будет искоренять то, что он сам же и создал»* [7, с. 246]. Отже, страх, як можливість, здатен не тільки привести у відчай, але може також виховати, довівши до абсолютного відчаю, підштовхнувши до віри і смислу. Пройшовши цей шлях, людина вже не тікає від страху, а здатна існувати поруч із ним – саме так народжується екзистенційна мужність бути.

Пізніше, основні положення С. К'єркегора щодо розуміння страху були розроблені та коментовані в екзистенційній філософії. Так, зокрема, М. Гайдеггер, вказуючи на фундаментальний характер страху, ставив питання: *«А есть ли теперь страх больший, нежели страх перед мыслью?»*. В наведеному питанні філософ указував на зв'язок відчуження від буття з острахом мислити, що постає як прагнення індивіда уникнути усвідомлення того, що здатне його нажахати [18, с. 223]. Людина ж («присутність») жахається самого свого буття-в-світі, через що постійно намагається втекти від усвідомлення жаху, а отже, від мислення та дії.

До речі, М. Гайдеггер, розрізняв *«жах»* і *«страх»*. Якщо останній завжди стосується якогось суцього, із яким можна ще мати справу, оминувши його чи домовитись із ним, то жаж постає саме в якості загрози з боку самого буття-в-світі. Якщо *«страх»* виникає щодо чогось конкретного, за відсутністю чого ми відновлюємо здатність діяти, виходимо зі стану бездіяльності, то жаж характеризується тим, що його об'єкт не можна чітко визначити, бо жахається присутність ніщо, самого свого буття-в-світі. Іншими словами, йдеться про тимчасовий страх та постійну екзистенційну тривогу. Таке розрізнення є суттєвим в смислі відмінності тимчасової бездіяльності та тривалої бездіяльності (в якості екзистенціалу), оскільки саме жаж виступає в якості того чинника, що підштовхує людину до відчуження від буття. Людина втікає від власних можливостей, від своєї здатності бути ввіреним самому собі, що тривожить і жа-

хає, втікає до суцього та *«людей»*, свійського та публічного, звичного і повсякденного, розваги та пасивності з метою забуття тривоги [17, с. 186, 191].

З іншого боку, саме жаж, за Гайдеггером, здатен відібрати в людини здатність розуміти саму себе через наявне суще та співприсутність інших людей і, таким чином, відкинути присутність знову до власної здатності-бути-в-світі, зробити діяльною в екзистенційному смислі. Тут мова йде про усвідомлення себе як здатного бути самим собою, усамітненого та відокремленого від світу і *«людей»*. Таким чином, жаж створює для присутності можливість пояснити себе окремо від усіх інших та суцього, виходячи тільки з самого себе, показує дійсні можливості існування, зумовлюючи рішучість і мужність [17, с. 187, 191].

Отже, страх і мужність виявляються фундаментальними рисами людського буття, знаходячись в тісному діалектичному, неоднозначному та динамічному зв'язку, при чому дана діалектика не має шансів на фінальний синтез зі *«зняттям»* протиріччя, а скоріше нагадує нездоланну екзистенційну опозицію, оскільки страх і мужність зумовлюють один одне і нерідко виступають передумовою одне для одного [2, с. 389]. Подібно до цього, діяльність і бездіяльність, ґрунтовані в страхові та мужності, перебувають в схожому діалектичному зв'язку, адже постають як постійна динамічна опозиція, як полюси, між якими відбувається людське існування.

Хоча представники екзистенціалізму наполягали на фундаментальному значенні страху для людського буття, Пауль Тілліх, втім, зміг показати, що власне феномен мужності має не менше онтологічне та екзистенційне значення аніж страх, знову таки, наполягаючи на діалектичній опозиції страху і мужності. Мислитель розумів мужність як *«самоствердження “всупереч”»*, всупереч тому, що перешкоджає особистості бути собою, стверджувати себе, свою істину і своє призначення [12, с. 27]. Саме тому, мужність протистоїть небуттю, відчуженню, пасивності, тривозі та страху.

Тривога і страх постають як екзистенційне усвідомлення небуття, можливості власної смерті, і хоча тривога та страх відрізняються, проте П. Тілліх наполягав на їхній взаємозалежності, а тому їх не можна протиставляти – це різні форми одного й того ж феномену. При цьому, Тілліх виділяв 3 форми тривоги: 1) тривога долі

## АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

та смерті (найбільш універсальна); 2) тривога пустоти та відсутності смислу; 3) тривога вини та осуду. Ці форми є екзистенційними, оскільки постають притаманними самому існуванню людини.

Відповідно, мужність – це свідоме протистояння відчаю та прийняття тривоги, що не може бути подолана [12, с. 30, 50]. Власне, це і значить – прийняти буття в його даності через мужність; патологічна ж тривога і пасивність, як її результат, є наслідком невдалої спроби прийняти світ, тривогу і стати мужнім в екзистенційному смислі.

Говорячи про патологічні тривогу і страх, не можна не згадати про осмислення зв'язку страху та пасивності людини в рамках психоаналізу. В своїх роботах З. Фрейд звертав увагу саме на феномен тривалого страху («страх очікування»), що не має чіткого об'єкта, а тому й виражається у постійній безпідставній тривожності людини, супроводжується песимістичними настроями, пасивністю та бездіяльністю особистості [14, с. 250-254].

Страх очікування, на думку Фрейда, знаходиться у тісному зв'язку з процесами сексуального, лібідозного плану, оскільки «...страх пов'язаний з сексуальним обмеженням» [14, с. 267]. Так, говорить З. Фрейд, сексуальна стриманість, що перешкоджає реалізації лібідо прямим шляхом, пов'язана з відчуттям страху, тоді як безстрашність та відвага завжди супроводжуються свободою дій для задоволення сексуальності. Таким чином, діалектично пов'язувались та протиставлялись лібідо і страх, бо коли панує страх – пригнічене лібідо, а разом з тим і діяльність людини.

Згадана тривожність пов'язувалась З. Фрейдом також із певним сильним переживанням, що відтворюється в стані страху – актом народження людини. Тобто, самі по собі поява й існування людини в світі постають для неї приводом для страху й тривожності, оскільки сприймаються в якості джерела загрози. Відповідно, пасивність можна розуміти як таку, що своєю метою має саме уникнення тої загрози, що представляє собою зовнішній світ, і пов'язану зі страхом [15, с. 161]. Таким чином, З. Фрейд стверджував консервативну, регресивну природу людського Я: прагнення до нового постає як безстрашність, розвиток та діяльність, тоді як консервативність, страх нового постають як пасивність і бездіяльність особистості, прагнення забутись. Отже, патологічний

страх – це, по суті, втеча Я від власного лібідо, тобто від власного буття в світі.

З. Фрейд зазначав, що саме страх виявляється причиною репресії, тобто пригнічення індивідом власної активності відбувається саме через почуття страху, оскільки страх попереджає Я про небезпеку і змушує до припинення діяльності [20, р. 59]. Останні положення є важливими, оскільки беруть проблему страху та бездіяльності в контексті активності самого Я, полишаючи непевні психологічні інтерпретації і дозволяють розглядати людську пасивність саме в контексті суб'єктивності та свідомості.

Людина, витлумачена як «присутність в світі» є єдиною істотою, що відчуває себе «вигнаною з раю», почувається чужою в світі. В психоаналізі образ «раю» пов'язувався зі станом абсолютної захищеності і безтурботності, що людина відчувала, перебуваючи у лоні матері. У відповідності до цього спогаду, людина може обрати дві відмінні стратегії власного існування – або наполегливість щодо свого повернення в «рай», прив'язана до минулого і пасивність, або ж самостійна і вільна діяльність у світі, спрямована в майбутнє. Перша стратегія містить в собі момент страху і «втечі», тоді як друга є активною і «безстрашною». Тільки друга стратегія буття, за Фромом, веде людину до нормального існування та любові до світу і людей, тоді як стратегія пасивності призводить до таких патологічних форм людського буття як перманентні пасивність і підкорення (мазохізм), егоїзм (нарцисизм) та деструктивність. Сам страх, перебування в стані страху в Е. Фрома постає в якості пасивного стану, тоді як діяльність людини пов'язується саме із подоланням страху та прагненням самоствердитись через перемогу над ним [16, с. 254, 260]. Іншими словами, в ситуації зі страхом людина вільна, оскільки може обирати між страхом і втечею та рішучим прагненням подолати страх, тобто, мужністю ствердити своє власне існування.

Задаючись питанням про причини людської пасивності, К. Хорні чітко розрізняла дві основні тенденції особистості: 1) природне прагнення до розвитку й творчості; 2) патологічна потреба індивіда в захисті. Першу тенденцію, очевидно, можна характеризувати як ґрунтовану на мужності, а другу – на страхові. Остання тенденція визначається К. Хорні як фундаментальна категорія і отримує назву «базальна тривога». По суті, «базальна тривога» предста-

## АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

вляє собою несвідомий страх, що його відчуває людина ще з раннього дитячого віку в результаті неможливості вільного розвитку через насильство з боку культури й суспільства [19]. На відміну від З. Фрейда, Карен Хорні бачить причини постійної тривожності не в індивідуальних витіснених страхах і прагненнях, а в самій культурі, оскільки установки особистості, на її думку, в цілому відповідають культурним цінностям.

Тривога виявляється нестерпною для особистості, що не може зрозуміти її причин, в результаті чого тривога витісняється. Серед основних способів позбутися тривоги К. Хорні називає «наркотизацію», позначаючи цим терміном такі пасивні форми людського існування як вживання різного роду наркотичних та збуджуючих речовин, секс та інше. Агресія, секс, жадібність дозволяють людині забути про власну недовершеність і слабкість, позбутися тривожності й роблять можливим виживання в умовах нещадного самовідчуження й самозвиначення.

Загалом, страх представляє собою прагнення уникнути загрози і призводить до втечі від ситуації і вчинку. Людина тікає передусім від страждання в усіх можливих його формах. Уникаючи страждання, людина прагне спокою та комфорту. Проте це прагнення є абсолютно нереальним, оскільки саме життя, очевидно, становить собою діалектику страждання та задоволення. Тому, як постійне страждання (меланхолія), так і постійне задоволення (гедонізм) постають як неприродні крайнощі, що лише спотворюють уявлення людини про дійсне буття та призводять до викривлення її свідомості. Так само очевидно, що страх і мужність, активність і пасивність знаходяться в подібному відношенні, адже домінування лише мужності чи лише страху однаково призводить до забуття буття як такого, що здатне жахати та звернути до власного буття, а отже, неодмінно призводить до екзистенційної пасивності, самовідчуження.

Зокрема, постійне ухилення людини від страждання, страх перед стражданням і прагнення людини піклуватися про себе виявляється підступним і двоїстим, оскільки здатне як зберегти людині існування, так і спотворити це існування. Піклування про себе виникає саме на основі піклування як фундаментальної риси людського існування загалом, ґрунтованій саме в страхові. Метою турботливого піклування

людини є повне уникнення страху, проте це призводить лише до гедонізму, безпечності та бездіяльності [5, с. 82]. Осць тут подвійний смисл піклування, що може призводити як до безпечності та бездіяльності, так і до відповідальності і свободи, якщо піклування витлумачено присутністю правильно, в екзистенційному смислі як власне уміння бути. Проте, в умовах знищення однозначних культурних відповідей щодо смислів та стратегій існування, в ситуації різкого збільшення варіантів вибору до нескінченності, людині все важче обирати, оскільки вона страшиється такої нескінченності і свободи. Втім, в подібній ситуації лише зростає й актуалізується необхідність прийняття відповідального рішення, відповідальності щодо свого власного буття, а отже, і мужності.

Мужність полягає в певній відвертості, адже мужня людина не втікає від усвідомлення реальності, а приймає свідоме та зважене рішення. Мужня людина усвідомлює всю безглуздість власного буття, проте відповідально сприймає його та обирає саме життя і дію, а не самовідчуження та бездіяльність. Однак, не правильно було б сказати, що мужність виявляється єдиним «правильним» ставленням людини до буття. Е. Левінас справедливо зауважував на онтологічній обмеженості мужності, край якій покладає сама людська екзистенція. Адже в ситуаціях непоборних страждання, хвороби чи неминучої наступаючої смерті, людина входить в той спосіб існування, де мужність як намагання щось вдіяти і протистояти – вже неможлива. Разом із кінцем мужності і діяльності з'являються радикальні безвідповідальність та бездіяльність, подолати які не в силах людини [8, с. 70–74]. В подібних ситуаціях людина не здатна нічого змінити – залишається лише змиритись. Однак, із остаточним прийняттям кінечності власного буття приходить і кінець страхові перед смертю. Ймовірно, лише в такі потаємні миті страх і мужність перестають щось означати для людини як присутньої в світі, так само як і діяльність чи бездіяльність.

### Наукова новизна

Вперше здійснено ґрунтовний аналіз опозиції мужності й страху на предметі історії філософії у зв'язку з проблемою людської дії, витлумаченої в екзистенційному смислі як вчинок, що спрямований на своє власне буття в світі. Завдяки цьому було доведено фундаментальний екзистенційний характер згаданої опозиції.

## АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

зиці та її сутнісний зв'язок з активними і пасивними формами людського існування.

## Висновки

В результаті дослідження було виявлено тісний зв'язок страху та пасивних форм людського буття. Якщо для мислителів античної епохи було характерним акцентування на мужності і тлумачення страху як пов'язаного із людським розумінням та свідомим рішенням, то некласична філософія XIX століття звернула увагу на онтологічний та екзистенційний характер страху, а отже, на його фундаментальне значення. Загалом, слід зауважити, що обидва аспекти страху (зв'язок з людським розумом та вкоріненість в самій людській екзистенції) не заперечують один одне, а лише презентують відмінні виміри людського буття – свободу та закинутість.

Показано, що опозиція страху та мужності має онтологічний та екзистенційний характер, має сутнісно діалектичний характер і тісно пов'язана із співвідношенням людської діяльності і бездіяльності. Страху, який провокує забуття власної екзистенції та пасивність, протистоїть саме мужність як здатність людини діяти і вчиняти; з іншого боку, страх здатен вивести людину зі стану бездіяльності, тоді як постійне домінування мужності також призводить до забуття буття й екзистенційної бездіяльності людини.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аристотель. Никомахова етика / Аристотель // Аристотель. Сочинения: В 4-х томах. Т. 4 ; пер. с древнегреч.; общ. ред. А. И. Доватура. – М. : Мысль, 1983. – С. 53–293. – (Филос. наследие. Т. 90).
2. Бердяев, Н. Экзистенциальная диалектика божественного и человеческого / Николай Бердяев // Бердяев Н. Диалектика божественного и человеческого. – М. : АСТ; Харьков : Фолио, 2005. – С. 341–498. – (Philosophy).
3. Гегель, Г. В. Ф. Феноменология духа / Георг Гегель. – М. : Наука, 2000. – 495 с. – (Серия «Памятники философской мысли»).
4. Кант, И. Ответ на вопрос: Что такое Просвещение? / Иммануил Кант // Кант И. Сочинения в 6 т. Т. 6. – М.: «Мысль», 1966. – С. 25–35. – (Академия наук СССР. Институт философии. Философское наследие).
5. Козловски, П. Культура постмодерна: Общественно-культурные последствия технического развития / Петер Козловски. – М. : Республика, 1997. – 240 с. – (Философия на пороге нового тысячелетия).
6. Кьеркегор, С. Болезнь к смерти / Серен Кьеркегор // Кьеркегор С. Страх и трепет. – М. : Республика, 1993. – С. 249–350. – (Б-ка этической мысли).
7. Кьеркегор, С. Понятие страха / Серен Кьеркегор // Кьеркегор, С. Страх и трепет. – М. : Республика, 1993. – С. 115–248. – (Б-ка этической мысли).
8. Левинас, Э. Время и Другой / Эммануэль Левинас // Левинас Э. Время и Другой. Гуманизм другого человека; пер. с франц. А. В. Парибка. – СПб.: Высшая религиозно-философская школа, 1998. – С. 18–119.
9. Платон. Лахет / Платон // Платон. Диалоги; перевод с древнегреч. – М. : Мысль, 1986. – С. 223–249. – (Филос. наследие).
10. Сенека, Луций Анней. Нравственные письма к Луцилию // Луций Анней Сенека; пер. с лат. С. Ошерова. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2004. – 408, [8] с. – (Философия. Психология)..
11. Спиноза, Б. Этика / Бенедикт Спиноза; пер. с лат. Я. М. Боровского, Н. А. Иванцова. – СПб.: Азбука, 2001. – 352 с.
12. Тиллих, П. Мужество быть / Пауль Тиллих // Тиллих П. Избранное: Теология культуры; пер. с англ. – М. : Юрист, 1995. – (Лики культуры). – С. 7–131.
13. Фома Аквинский. Сумма Теологии. (Часть II-I. Вопросы 1–48) / Фома Аквинский – К. : Эльга, Ника-Центр, 2006. – 576 с.
14. Фрейд, З. Введение в психоанализ: Лекции / З. Фрейд. – М. : Наука, 1991. – 456 с. – (Серия «Классики науки»).
15. Фрейд, З. Неудовлетворенность культурой / Зигмунд Фрейд // Фрейд З. По ту сторону принципа наслаждения. Тотем и табу. «Я» и «Оно». Неудовлетворенность культурой. – Харьков, Белгород, 2012. – С. 147–258.
16. Фромм, Э. Анатомия человеческой деструктивности / Эрих Фромм. – М. : ООО «Издательство АСТ-ЛТД», 1998. – 672 с. – (Классики зарубежной психологии).
17. Хайдеггер, М. Бытие и время / М. Хайдеггер; пер. с немецкого В. В. Библихин. – М. : Ad Marginem, 1997. – 438 с.
18. Хайдеггер, М. Исток художественного творения / Мартин Хайдеггер // Хайдеггер М. Исток художественного творения (избранные произведения); пер. с нем. А. В. Михайлова. – М. : Академический проект, 2008. – С. 77–237. – (Философские технологии: философия).
19. Хорни, К. Невроз и личностный рост: Борьба за самоосуществление / Карен Хорни. – СПб. : Во-



## АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

сточно-Европейский институт психоанализа и БСК, 1997; К.: PSYLIB, 2006. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psylib.ukrweb.net/books/hornk03/txt05.htm>.

20. Chapman, C. N. Freud, Religion, and Anxiety / Christopher N. Chapman. – Lulu.com Publishing, Morrisville, NC, 2007. – 109 p.

Д. Ю. СНИТЬКО<sup>1\*</sup>

<sup>1\*</sup> Днепропетровский национальный университет железнодорожного транспорта имени академика В. Лазаряна (г. Днепропетровск)

## МУЖЕСТВО И СТРАХ В КОНТЕКСТЕ ОППОЗИЦИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И БЕЗДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЧЕЛОВЕКА: ЕКЗИСТЕНЦИАЛЬНЫЙ АСПЕКТ

**Цель.** Автор ставит цель – проанализировать страх и мужество в контексте оппозиции деятельности и бездеятельности человека на предмете истории философии, что позволит приблизиться к более глубокому пониманию сущности, причин и экзистенциальных аспектов как человеческого действия, так и бездействия. Достижение цели предусматривает выполнение следующих заданий: анализ сущности философского понимания феноменов страха и мужества; исследование связи страха и мужества с активными и пассивными формами человеческого бытия; раскрытие экзистенциальной диалектики деятельности и бездеятельности человека через оппозицию мужества и страха. **Методология.** Применение феноменологического подхода и других методов экзистенциальной философии позволяет выявить большое значение феноменов мужества и страха для человеческого существования. Особое значение для осмысления оппозиции мужества и страха в связи с деятельностью и бездеятельностью человека имели работы М. Хайдеггера, который именно в контексте активности и пассивности человека указывал на два основных способа бытия человека – «собственный» и «несобственный». Кроме того, был использован герменевтический метод, который позволил реконструировать осмысление оппозиции страха и мужества в истории философии. **Научная новизна.** Впервые был осуществлен глубокий анализ оппозиции мужества и страха на предмете истории философии в связи с проблемой человеческого действия, понятого в экзистенциальном смысле как поступок, направленный на собственное бытие в мире. Благодаря этому был показан фундаментальный экзистенциальный характер оппозиции мужества и страха, а также ее сущностная связь с активными и пассивными формами человеческого существования. **Выводы.** В результате исследования была выявлена тесная связь страха и пассивных форм человеческого бытия. Если для классической философии было характерно акцентирование внимание на мужестве как позитивном феномене, то страх понимался в качестве негативной, нежелательной страсти. Кроме того, страх и мужество толковались в классической философии в связи с человеческим разумом и сознательным решением. В неклассической и последующей философии было обращено внимание на онтологический и экзистенциальный характер страха, на его фундаментальное значение. Вообще, следует сказать, что оба аспекта страха и мужества (связь с человеческим разумом и экзистенциально-онтологический характер) не противоречат друг другу, а лишь представляют различные измерения человеческого бытия – свободу и заброшенность. Было показано, что оппозиция страха и мужества имеет онтологический и экзистенциальный аспекты, носит диалектический характер, тесно связана с соотношением деятельности и бездеятельности человека.

**Ключевые слова:** страх, тревога, мужество, деятельность, бездеятельность, экзистенция, человек.

## АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

D. YU. SNITKO<sup>1\*</sup><sup>1\*</sup> Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after Academician V. Lazaryan (Dnipropetrovsk)**COURAGE AND FEAR IN THE CONTEXT OF OPPOSITION OF HUMAN ACTIVITY AND INACTIVITY: EXISTENTIAL ASPECT**

**The purpose** of the article is to analyse fear and courage in the history of philosophy in the context of opposition of human activity and inactivity that may lead to a profound understanding of the essence, causes and existential aspects of human activity and inactivity. The implementation of the objective assumes the solution of the following tasks: analysis of philosophical interpretation of fear and courage; investigation of the relationship of fear and courage with active and passive forms of human being; revelation of existential dialectic of human activity and inactivity through the opposition of fear and courage. **Methodology.** The application of phenomenological approach and other methods of existential philosophy enabled to discover the importance of fear and courage for human existence. Significant contribution to the importance of the investigation of the fear-courage opposition in the context of human activity and inactivity was made by M. Heidegger who pointed to the main modes of human being - «authentic» and «inauthentic» in the context of human activity and passivity. The application of hermeneutic method made possible the reconstruction of the reflection of fear-courage opposition in the history of philosophy. **Scientific novelty.** For the first time the analysis of the fear-courage opposition in the context of human activity and inactivity was carried out. Due to the analysis the fundamental existential character of the fear and courage opposition and its essential relationship with active and passive forms of human being were justified. **Conclusions.** In the course of this research it was found out that fear is closely connected with passive modes of human being. If classical philosophy placed emphasis on courage and associated fear with human mind and conscious decision, non-classical philosophy of the XIX century and existentialism focused on existential and ontological character of fear, its fundamental meaning. These aspects of fear and courage (relation with the mind and ontological character) do not contradict each other, but represent different dimensions of human being – freedom and loneliness in the world. Thus, the opposition of fear and courage has ontological and existential aspects, dialectical character and is closely connected with active and passive modes of human being.

**Key words:** fear, anxiety, courage, activity, inactivity, existence, human.

## REFERENCES

1. Aristotel. *Nikomakhova etika* [Aristotl. Nichomachean Ethics] / Aristotel, Vol. 4. Moscow, Mysl Publ., 1983, pp. 53–293.
2. Berdyaev N. *Ekzistentsialnaya dialektika bozhestvennogo i chelovecheskogo* [Berdyaev N. Existential dialectic of a divine and human]. Moscow; Kharkov, 2005, pp. 341–498.
3. Gegel G. V. F. *Fenomenologiya dukha* [Hegel G. Phenomenology of spirit]. Moscow, Nauka Publ., 2000, 495 p.
4. Kant I. *Otvet na vopros: Chto takoe Prosveshchenie?* [Kant I. The answer on a question: What is the Enlightenment?] / Works iv 6 vol. Vol. 6. Moscow, Mysl Publ., 1966, pp. 25–35.
5. Kozlovski P. *Kultura postmoderna: Obshchestvenno-kulturnye posledstviya tekhnicheskogo razvitiya* [Kozlovski P. Culture of postmodern]. Moscow, Respublika Publ., 1997, 240 p.
6. Kerkegor S. *Bolezn k smerti* [Kierkegaard S. The Sickness Unto Death] / Kierkegaard S. Fear and Trembling. Moscow, Respublika Publ., 1993, pp. 249–350.
7. Kerkegor S. *Ponyatie strakha* [Kierkegaard S. The Concept of Anxiety] / Kierkegaard S. Fear and Trembling. Moscow, Respublika Publ., 1993, pp. 115–248.
8. Levinas E. *Vremya i Drugoy* [Levinas E. Time and the Other] / Levinas E. Time and the Other. Humanism of the Other. Saint Petersburg, Vysshaya religiozno-filosofskaya shkola Publ., 1998, pp. 18–119.
9. Platon. *Lakhet* [Plato. Laches] / Plato. Dialogues. Moscow, Mysl Publ, 1986. pp. 223–249.
10. Seneka Lutsiy Anney. *Nravstvennye pisma k Lutsiliyu* [Seneca L. Moral letters to Lucius]. Moscow, AST Publ., 2004, 408 p.
11. Spinoza B. *Etika* [Spinoza B. Ethics]. Saint Petersburg, Azbuka Publ., 2001, 352 p.
12. Tillikh P. *Muzhesvo byt* [Tillich P. The Courage to Be]. Tillich P. Selected works: Theology of culture. Moscow, Yurist Publ, 1995, pp. 7–131.

## АНТРОПОЛОГІЧНІ ШУКАННЯ

13. Foma Akvinskiy. *Summa Teologii. (Chast II-I. Voprosy 1–48)* [Thomas Aquinas. Summa Theologica]. Kyiv, Elga Publ., Nika-Tsentr Publ, 2006, 576 p.
14. Freyd Z. *Vvedenie v psikhoanaliz: Lektsii* [Freud S. Introduction to the Psychoanalyze]. Moscow, Nauka Publ., 1991, 456 p.
15. Freyd Z. *Neudovletvorennost kulturoy* [Freud S. Dissatisfaction with culture] / Freud S. On that party of the principle of pleasure. Totem and taboo. "I" and "It". Dissatisfaction with culture. Kharkov, Belgorod, 2012, pp. 147–258.
16. Fromm E. *Anatomiya chelovecheskoy destruktivnosti* [Fromm E. The Anatomy of Human Destructiveness]. Moscow, AST-LTD Publ., 1998, 672 p.
17. Khaydegger M. *Bytie i vremya* [Heidegger M. Being and Time]. Moscow, Ad Marginem Publ., 1997, 438 p.
18. Khaydegger M. *Istok khudozhestvennogo tvoreniya* [Heidegger M. Source of art creation] / Heidegger M. Source of art creation (the chosen works). Moscow, Academic project Publ., 2008, pp. 77–237.
19. Khorni K. *Nevroz i lichnostnyy rost: Borba za samoosushchestvlenie* [Horney K. Neurosis and Human Growth]. Saint Petersburg, Kiyv, PSYLIB Publ., 2006. : <http://psylib.ukrweb.net/books/hornk03/txt05.htm>.
20. Chapman C. N. Freud, Religion, and Anxiety. Lulu.com Publishing, Morrisville, NC, 2007. – 109 p.

Надійшла до редколегії 20.11.2013

Прийнята до друку 25.12.2013